

**ПРАВОВА СИСТЕМА УКРАЇНИ
В УМОВАХ ЮРИДИЧНОЇ ЕКСПАНСІЇ:
АДАПТАЦІЙНА ТРАНСФОРМАЦІЯ В КОНТЕКСТІ ПРОБЛЕМИ
ЇЇ ТИПОЛОГІЙНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ**

Мірошниченко М. І.

ВСТУП

Проблема впливу юридичної експансії на правову систему України є складною, дискусійною і поки що далекою від остаточного вирішення. Актуальність її зростає в умовах наявної суперечності (яка маркує особливості сучасної глобалізації) між тенденцією до універсалізації у взаємодії національних правових систем і прагненням зберегти індивідуальні особливості кожної з них, обумовлені політичними, ідеологічними і, головне, соціокультурними, ментальними факторами. Те, яка форма взаємодії «загрожуватиме» чи «сприятиме» прогресивному розвитку правової системи України, її «м'якій» трансформації у світовий правовий простір, прямо залежить від правильно вибраних ідейних пріоритетів, адекватних правовому досвіду українського народу, які не суперечать правовим цінностям, що домінують у сучасному світі. Під час формування й корегування державної і правової політики в переговорах з усіма агентами дії, які мають ресурси впливу для упередженого «нав'язування «безнадійно» відсталим від передових цивілізацій народів»¹ свого бачення проблем слід сформувати нову чи скорегувати вже наявну точку зору².

Пріоритети мають визначатися не на основі суб'єктивних міркувань політиків, а завдяки науково вивіреним доктрині співвідношення українського і міжнародного права. На нашу думку, це має бути доктрина, заснована на концепції об'єктивного існування на правовій мапі світу різних національних правових систем. Сутність концепції

¹ Мірошниченко М.І. Державність і право України: генезис у європейському контексті (3 найдавніших часів до початку XIX ст.) : монографія. Київ : Атіка, 2006. С. 15–16.

² Див. напр.: Бжезинский З. Выбор: Глобальное господство или глобальное лидерство. Москва : Международные отношения, 2005; Бірюков Р.М. Національна правова система в умовах глобалізації (основні напрями трансформації) : дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2011; Борискина О.Н. Последствия глобализации для развития национальных правовых систем: пути и способы преодоления возникающих проблем. *История государства и права*. 2008. № 17. С. 6–8; Марченко М.Н. Государство и право в условиях глобализации. Москва : Проспект, 2011; Ударцев С.Ф. О некоторых тенденциях глобальной эволюции государства и права. Караганда : Болашак-Баспа, 2004.

полягає в тому, що жодна правова система не може бути універсальним нормативно-правовим комплексом для усіх форм життєдіяльності людства та інститутів її організації³ навіть з огляду на об'єктивну потребу у новому осмисленні процесів трансформації правових систем в умовах формування інформаційного суспільства та тенденцій його розвитку в глобалізаційному вимірі.

Сутність концепції виразно помітна в рамках системно-інформаційного підходу, заснованого на синтезі суттєвих положень інформаційних концепцій і загальної теорії систем (з її найновішими сучасними досягненнями). Завдяки цьому підходу відкриваються додаткові можливості для нового рівня узагальнень, що мають загальнометодологічне значення для формування системного розуміння фундаментальних інформаційних властивостей реального світу⁴. Правова система за своєю соціальною сутністю належить до складного антропосоціокультурного типу систем, історичних за способом свого існування й розвитку. У процесі генезису трансформуються її функціональні, отже, елементно-структурні зв'язки, що зазнають якісних змін у часі, можуть характеризуватися багатовекторністю або поступально-спадковим рухом від одних станів до інших. При цьому залишається (завдяки діям законів збереження інформації, системності інформації і принципу самозбереження інформації) незмінним генетичне ядро, яке зберігає інформацію про якісні особливості етапів виникнення, становлення й формування її як цілісного правового явища⁵, що важливо у формуванні правової культури, яка є якісною характеристикою національних правових систем.

1. Адаптаційна трансформація правової системи України в умовах юридичної експансії

Сучасна глобалізація представлена західноєвропейською і північно-американською культурною, політичною, економічною, правовою традиціями, які шляхом інформаційної експансії насаджуються як ідеал

³ Мірошніченко М.І. Проблема індивідуалізації правової системи України в умовах глобалізації і шляхи її вирішення. *Повітряне і космічне право* : матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції «Становлення держави і права в умовах глобалізації: теоретичний та практичний аспекти» (Київ, 24 лютого 2012 р.). Ніжин : Видавець ПП Лисенко М.М., 2012. С. 144–145.

⁴ Оноприенко Ю.И. Основы теории информации с элементами системного анализа информационных процессов в природе и обществе : курс лекций. Владивосток : ДВГУ, 2001; Оноприенко Ю.И. Основы системных исследований (Информационно-методологический подход) : учебное пособие. Владивосток : ДВГУ, 2005.

⁵ Мірошніченко М.І. Генезис правової системи України: теоретико-методологічний аспект : дис. ... докт. юрид. наук. Київ, 2012. URL: https://law.knu.ua/images/stories/kafedry/istorii/DIS_Miroshnichenko.pdf (дата звернення: 16.01.2021); Мірошніченко М.І. Системно-інформаційний підхід у дослідженні правової системи. *Право України*. 2006. № 8. С. 35–39.

сучасності. На цьому тлі нерівнозначне ставлення до витоків глобалізації, що відображається на розумінні її сутності і перспектив для виживання людства, обертається нерозумінням глибинних наслідків процесів трансформації правових систем⁶, хоч механізм трансформації, зокрема, в юридичній літературі досить сильно висвітлений і визначається як один зі способів перетворення норм міжнародного права на норми внутрішньодержавного права⁷. У цьому аспекті дослідники акцентують увагу на трансформації таких елементів правової системи, як правова ідеологія, правова політика, правова культура, система права, права людини. Так, аналізуючи структурні трансформації в правовій системі України, професор Л.Г. Удовика пише, що вони виявляються в інтенсивному розвитку вже сформованих інститутів і галузей, таких як права людини, екологічне право, інформаційне право, медичне право; формуванні й розвитку нових комплексних галузей та інститутів, таких як право миру, право безпеки, право стійкого розвитку, міграційне право; конвергенції публічного й приватного права; розширенні сфери процесуального регулювання тощо. Спільною рисою для нових, інтегрованих, комплексних галузей є їх інтенсивна конституціоналізація, що відображає загальносвітову тенденцію зростання ролі конституцій як інструменту впливу на внутрішньодержавні й загальносвітові процеси задля формування й захисту стабільного, справедливого й демократичного світового порядку⁸.

Для більшості держав, які стали на шлях незалежності, зокрема України, об'єктивно не існує альтернативи щодо змістового наповнення структурної трансформації. Вона загалом супроводжується інституціоналізацією ринкової економіки, синхронізацією українського законодавства з вимогами європейських стандартів демократії і прав людини. Водночас необхідним важелем, який може запустити конструктивний механізм цього процесу, що включає рецесією права та супроводжується імплементацією законодавства на соціокультурний пласт правового життя, є ментальні уявлення народу про справедливість.

У нашому випадку звернення до змісту ментальних чинників є вагомим підставою для такого практичного висновку: механічне запозичення законів інших держав без урахування ментальних уявлень українського народу про справедливість загрожувє руйнуванням по крихті основи основ української державності (випробуваної часом і суспільною практикою), що не мурувалась завдяки законодавчим

⁶ Мурашин О.В., Мірошніченко М.І. Правова система України в генезисній структурі правових систем: поняття і основні ознаки. *Юридичний вісник*. 2013. № 1, С. 5–10.

⁷ Рыбаков В.А. Трансформация и имплементация: способы развития национального права. *Вестник ОмГУ. Серия: Право*. 2010. № 3. С. 34–41.

⁸ Удовика Л.Г. Трансформація правової системи в умовах глобалізації: антропологічний вимір : монографія. Харків : Право, 2011. 552 с.

регламентаціям та інструкціям влади (згори), а витворювались у чітко окресленому соціокультурному просторі. Відповідно, юридичний закон у своїх найважливіших змістових аспектах має відображати не тільки досягнутий світовою практикою рівень правової свідомості, правової думки, юридичної техніки, але й відпрацьовані тисячоліттями етноментальні та етноархетипні уявлення народу про справедливість. Вкрай важливо, щоби про це знали професіонали-юристи, від яких залежить створення дієвих правових механізмів захисту національної безпеки держави Україна.

Особливої гостроти ця проблема набуває у зв'язку з явищем так званої юридичної експансії, яку в літературі кваліфікують як процес і результат нав'язування одним суспільством (частиною суспільства, державою, соціальною групою тощо) своєї правової системи іншому суспільству⁹. Професор В.М. Карташов у рамках розробленої ним концепції правової системи суспільства пише, що юридична експансія виражається в насильницькій юридичній асиміляції, нав'язуванні окремих елементів правової системи однієї держави юридичному простору (юридичному життю) іншої країни. Безпосередньо об'єктами юридичної експансії є норми, принципи та інститути права (елементи системи права), юридичні терміни й поняття, ідеї і теорії, елементи правотворчої і правозастосовної, судової і слідчої практик¹⁰.

Часто реальність юридичної експансії ототожнюють з аккультурацією. В.М. Карташов застерігає від подібного ототожнення й наголошує, посилаючись на відомого американського вченого Алана Уотсона¹¹, на тому, що, на відміну від юридичної експансії, юридичну аккультурацію можна визначити як процес взаємовпливу різних правових систем, а також результат цього взаємовпливу. Він полягає у добровільному сприйнятті елементів однієї системи задля удосконалення і розвитку іншої правової системи¹².

Водночас В.М. Карташов обґрунтовує юридичну експансію як закономірність розвитку правових систем. Його аргументи видаються переконливими в контексті очевидної тенденції до розширення повноважень міжнародних організацій та їх органів, які мають право запроваджувати та вводити санкції у щодо окремих держав. Сучасна політична карта світу характеризується формуванням наднаціональних систем регулювання (ВТО, ЄС, НАТО, МВФ тощо), які нав'язують

⁹ Тверякова Е.А. Юридическая экспансия: теоретико-историческое исследование : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Нижний Новгород, 2002. С. 10.

¹⁰ Карташов В.Н. Юридическая экспансия: история и современность. *Вестник ЯрГУ. Серия: Гуманитарные науки*. 2019. № 3 (49). С. 42–44.

¹¹ Watson A. *Legal Transplants: An Approach to Comparative Law*. 2d. Athens, Ga., 1993. P. 111.

¹² Карташов В.Н. Вказана праця. С. 42–43.

цілим країнам політику, часто на шкоду інтересів останніх¹³. Існують єдині управлінські центри регулювання й контролю, підпорядковані економічним інтересам глобальних монополій¹⁴.

В безальтернативних умовах правова система України має максимально адаптуватись до викликів глобалізації. На перший погляд, на емпіричному рівні пізнання, орієнтованому на практику в дусі позитивізму (кон'юнктурні потреби), потреба в адаптації не суперечить логіці об'єктивного процесу глобалізації і не має загрози існуванню окремих національних правових систем, навпаки, сприяє удосконаленню форм взаємозв'язків і взаємодії національних держав і права зі світовими транснаціональними інститутами та об'єднаннями. Проте обумовлюється можливість застосування тоталітарних методів впливу на суспільство та окремих індивідів¹⁵. Наприклад, існують такі прояви тоталітарних методів стеження за населенням, як застосування тортур до ув'язнених, блокування інформації, яка суперечить офіційному погляду політичної, правлячої еліти (шляхом закриття ЗМІ), «шельмування» окремих політиків, філософів, вчених¹⁶. Водночас на цьому тлі важливою умовою правової інтеграції України до ЄС є адаптація законодавства України до законодавства ЄС. Така адаптація передбачає зближення із сучасною європейською системою права, передбачає реформування правової системи України, поступове приведення її у відповідність до європейських стандартів дотримання прав людини¹⁷.

Сучасний європейський вибір України, отже, шлях її правового розвитку визначається чинною Конституцією України, цілою низкою новоприйнятих законів в умовах незалежності, зокрема законів щодо адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини. Ратифіковано низку хартій і конвенцій про взаємну правову допомогу, місцеве самоврядування, захист прав людини тощо. Однак, як справедливо зазначає експертно-уповноважена з прав

¹³ Марченко М.Н. Государство и право в условиях глобализации. Москва : Проспект, 2009. С. 22.

¹⁴ Larionova T.V. Social and philosophic aspects of regional sustainability in the global world. *Журнал Сибирского федерального университета. Серия: Гуманитарные науки*. 2015. Т. 8. № 6. С. 1206–1214.

¹⁵ Горохов П.А. Применение механизмов и средств пропаганды тоталитарного общества в эпоху глобализации. *Современные научные исследования: методология, теория, практика* : материалы IX Международной научно-практической конференции. Москва, 2015. С. 62–75.

¹⁶ Гончаров В.В. Социально-политические и исторические трансформации глобального конституционализма в современном мире. *Юридические исследования*. 2016. № 9. С. 119–136.

¹⁷ Євінтов В.М. Пряме застосування міжнародних стандартів прав людини (коментар до статті 9 Конституції України). *Український часопис прав людини*. 1998. № 1. С. 26–28.

людини в Україні Н.І. Карпачова, і Конституція, і адаптоване до європейських стандартів законодавство, спрямоване на реалізацію державної політики щодо створення сучасної правової системи України не завжди здійснюють на суспільство позитивний вплив¹⁸.

Наприклад, згідно з оцінкою К. Осаке, для західної правової традиції визначальним чинником є ідея правової держави, точніше, однакове розуміння сутності правової держави і правової культури. Їх сутнісні параметри вимірюються низкою об'єктивних критеріїв, таких як політичний плюралізм; рівність громадян перед законом; республіканське правління чи конституційна монархія, розподіл влади, невідчужуваність основних прав людини; виборність основних державних органів на основі альтернативності і чесності виборів, конституціоналізм; верховенство закону; примат законів парламенту над указами президента ("superiority of statutory law"); недоторканість приватної власності; свобода підприємництва, свобода договірних відносин, свобода громадян, мінімальне втручання держави в ринкові відносини¹⁹.

Водночас необхідно звернути увагу на те, що хоча ідея правової держави видається привабливою й актуальною, проте визнання навіть на конституційному рівні найдемократичніших і найгуманніших ідей ще не є гарантією їх реалізації на практиці. Для країн, які приєднуються до тієї чи іншої правової сім'ї і апіорі підпорядковуються уже домінуючим у цих правових сім'ях правовим ідеям і принципам, наявна прірва між теорією і практикою часто спричиняє механічне запозичення багатьох законів, які справляють мало позитивного впливу на прогресивний розвиток суспільства. Немає потреби доводити очевидного, що запозичена норма права, яка не породжує правовідносини, є фактивною, мертвою нормою, а рецепційоване у такий спосіб право залишається «стороннім елементом» на соціальному тлі суспільства, адже воно не реалізується і не досягає суспільного ефекту. Це серйозні аргументи на користь відповіді на питання про те, чому в юридичній практиці на теренах України не приживаються закони, які потенційно стверджують ідею правової держави. Наприклад, існує проблема адаптації трасту (інституту довірчої власності) в систему цивільного права України²⁰. Проте існує низка невіршених проблем на

¹⁸ Карпачова Н.І. Міжнародні стандарти у галузі прав і свобод людини та проблеми їх реалізації в Україні. *Право України*. 2009. № 4. С. 3–25.

¹⁹ Осаке К. Сравнительное правоведение в схемах. Общая и особенная часть : учебное и практическое пособие. Москва : Дело, 2000. С. 28–45.; Його ж: Типология современного российского права на фоне правовой картины мира. *Государство и право*. 2001. № 4. С. 12–22.

²⁰ Некіт К.Г. Траст в Україні та країнах англо-американського права: проблеми адаптації. Одеса : національний університет «Одеська юридична академія», 2016. URL: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/9181/A_Quarter_Century_of_Ukrainian-American_Friendship_2016.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення: 10.01.2021).

рівні доктрини, що обертається прогалинами в законодавстві і, як наслідок, проблемами в системі правових відносин. Наприклад, найбільш поширеним в Україні є фінансове шахрайство (ошуканство) в інвестиційно-будівельній сфері, так звані фінансові та будівельні піраміди. Проблеми виникають у питаннях судової практики як джерела права²¹.

Ми переконані в тому, що багатьох проблем вдалося б уникнути, якщо б на рівні доктрини вдалося позбавитись методологічної помилки щодо типологічної ідентифікації правової системи України.

2. Дискусійні питання типологічної ідентифікації сучасної правової системи України та перспектив її розвитку в умовах політико-правової глобалізації

Українськими дослідниками висловлюються різні точки зору щодо вирішення проблеми типологічної ідентифікації правової системи України з іншими правовими системами, її місця й перспектив розвитку на правовій карті світу. Так, зокрема, Д.О. Лук'янов і М.В. Савчин, узагальнивши ці точки зору, наводять низку концепцій²², які за змістом і формою виглядають переконаливо, оскільки кожній з них не бракує аргументів, але за більш ретельного аналізу виявляється, що всі вони фактично добре вписуються в рамки вульгаризованої прогресистської концепції «неісторичних народів» та концепцій класичного позитивізму з притаманною йому домінуючою тенденцією пов'язувати виникнення й розвиток правової системи винятково з окремою національною державою, в рамках певної цивілізації, а вдосконалення правової системи України – переважно із запозиченнями більш «прогресивних» правових зразків на основі лише юридичних та соціальних ознак правової системи без урахування ознак соціокультурних. При цьому всі національні особливості, розмаїття і традиційна несхожість у правовому розвитку відкидаються як випадкові. Сенс правового розвитку, як уже зазначалося, вбачається у поступовому зведенні правової системи України до одного спільного знаменника і асоціюється із неминучою трансформацією інструментів соціальної регуляції так званого бездержавного народу у лоно більш

²¹ Подцерковний О.П. Про значення та окремі недоліки узагальнень судової практики (на прикладі ст. 207 Господарського кодексу України.). *Платформа стратегічної та законотворчої аналітики «Координата»*. 18.02.2020. URL: <https://coordinata.com.ua/pro-znacenna-ta-okremi-nedoliki-uzagalnen-sudovoi-praktiki-na-prikladi-st-207-gospodarskogo-kodeksu-ukraini> (дата звернення: 17.01.2021).

²² Правова система України: історія, стан та перспективи : у 5 т. / голов. редкол. видавництва В.Я. Тацій; Академія правових наук України. Харків : Право, 2008. Т. 1 : Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України / В.Я.Тацій, М.В. Цвік, О.В. Петришин, В.Д. Гончаренко та ін. С. 720–723; Савчин М.В. Порівняльне правознавство. Загальна частина : навчальний посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2005. С. 208.

розвинених моделей правових систем і правових традицій, а саме «західної» або «східної»²³.

Наявне в літературі віднесення правової системи України до євразійської, слов'янської, східноєвропейської чи романо-германської правової сім'ї виглядає досить проблематичним і еклектичним з огляду на некоректність однобічного, часто суб'єктивного тлумачення із застосуванням критеріїв цивілізаційного варіанта типології (євразійська, слов'янська, східноєвропейська правові сім'ї) й формально-юридичних критеріїв (романо-германська правова сім'я)²⁴. Ці концепції вимагають уточнення і серйозного наукового обґрунтування з урахуванням факторів історичного і особливостей соціокультурного розвитку української правової системи у співвіднесенні з історичним розвитком українського суспільства у загальноцивілізаційному контексті. У цьому випадку слід погодитись із небезпідставним аргументом професора В.С. Бабкіна про те, що в українській історіографії справедливо точиться дискусія щодо того, «до якого цивілізаційного типу суспільства віднести Україну, яка розташована між Сходом і Заходом»²⁵. Науковець наголошує на тому, що для з'ясування цього питання необхідно розглядати нашу національну історію у зіставленні з історіями інших національних держав (Польща, Литва, Росія, Кримський Ханат тощо). При цьому важливо не «ігнорувати і засадничі положення, що кожна з цих країн належала до різних типів цивілізацій – західної, римо-католицької, ісламської та східної православної. Національна держава в цивілізаційному контексті є лише частковим проявом, соціальним «атомом», більш простих соціокультурних спільнот, які мають власний культурний генофонд, що моделює їх суспільний поступ»²⁶.

Для вирішення проблем класифікації і типології правових систем у вітчизняній юридичній науці найчастіше використовують юридично-технічні та ідеологічні критерії. Безперечно, вони є дуже важливими у функціонуванні будь-якої правової системи, але їх застосування в умовах глобалізації є дещо неповним, отже, неповною мірою відповідає сучасним вимогам юридичної практики, бо переважно є актуальними для державоцентристської парадигми розвитку юридичної науки.

²³ Мірошниченко М.І. Генезис правової системи України: теоретико-методологічний аспект. С. 347–353.

²⁴ Там само. С. 354–370.

²⁵ Антологія української юридичної думки : у 10 т. / Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України ; за заг. ред. Ю.С. Шемшученка. Київ : Юридична книга, 2002–2005. Т. 10 : Юридична наука незалежної України / упоряд. В.Ф. Погорілко, І.Б. Усенко, Н.М. Пархоменко ; відп. ред. Ю.С. Шемшученко, В.Ф. Погорілко. Київ : Юридична книга, 2005. С. 114.

²⁶ Кремень В.Г., Табачник Д.В., Ткаченко В.М. Україна: альтернативи поступу (критика історичного досвіду). Київ : ARC-UKRAINE, 1996. С. 48–52.

Серед юридичних критеріїв виокремлюють сукупний критерій «правовий стиль», що дає змогу аналізувати проблему типології правових систем, на наш погляд, у більш повному обсязі. По-перше, з гуманістичних позицій цей критерій виражає взаємозв'язок, у тому числі взаємодоповнюваність права й моралі, формальних, соціологічних та історичних аспектів їх розвитку в соціокультурному контексті. По-друге, певною мірою він демонструє зв'язок концепції правового стилю з низкою загальних юридичних принципів (визнаних «цивілізованими націями») як у вигляді категорії «справедливість», котра протиставляється категорії точного права, так і у вигляді знаменитої формули, котра розкриває сутність і призначення права, а саме “ars boni et aequi”. По-третє, він значною мірою сприяє вирішенню проблеми індивідуалізації і збереження самобутніх рис правових систем в умовах глобалізації. По-четверте, він привчає тих, хто вивчає юриспруденцію, до думки про те, що самобутність правових звичаїв і законів у різних регіонах світу є необхідною умовою екології існування сучасної цивілізації, а національне розмаїття людства має свою всепланетарну доцільність і відповідає універсальним законам розвитку природи й суспільства. Значно цьому сприяють правові традиції, ціннісний потенціал яких звернений як до загальних рис правового розвитку людства, так і до особливих, неповторних, які характерні для конкретного народу.

Не претендуючи на винятковість своїх суджень, ми пропонуємо вибрати як типологію правової системи України в контексті вирішення проблеми її адаптивної трансформації в умовах глобалізації сукупний критерій «правовий стиль». Його слід розуміти як систему органічно поєднаних історичних, соціокультурних, духовно-психологічних і формально-юридичних факторів, що безпосередньо впливають на формування загальних та особливих сутнісних рис національних правових систем, формують системне уявлення про стабільність і закономірність прояву цих рис в умовах їх (правових систем) трансформації та складають сутність вираження правової традиції. Усі ці фактори є підставою історичного, структурно-функціонального, соціокультурного вивчення правових систем і дають змогу виявити багатостадійну і багатокomпонентну характеристику змін, яких вони зазнають у процесі генезису, проходячи шлях від первісної правової системи до сучасних інтегрованих національних (національно-державних) правових систем із набором типових галузей від конституційного до кримінального й цивільного права²⁷. Відповідно, у з'ясуванні місця національної української правової системи серед

²⁷ Мірошніченко М.І. Генезис правової системи України: теоретико-методологічний аспект. С. 323.

правових систем сучасності слід виходити не з геополітики, а з культурополітики²⁸.

Керуючись вищенаведеним, висуваємо гіпотезу, яка, на наше переконання, в подальшому може скласти науковий напрям у розвитку теорії правових систем і порівняльного правознавства. Зміст гіпотези полягає в такому.

1) Типологічна ідентифікація національних правових систем в умовах глобалізації має ґрунтуватися не на юридичних характеристиках правових сімей, а на аналізі сучасного правового світу як комплексу правових традицій (або правових культур). Науковою підставою зазначеного є, зокрема, висновок російського науковця С.П. Котковця, заснований на дослідженнях Г. Гленна, В. Графського, К. Цвайгерта та Х. Кьотца, про те, що правові сім'ї є юридичним вираженням культурного кола, до якого належать національні правові системи²⁹.

2) Розбудову типу (ідеальної моделі) правової системи доцільно здійснювати з урахуванням соціокультурної і соціоекономічної аспектології правової традиції, що дає уявлення про якісну визначеність правової системи. Вона кореспондується з рівнем та обсягом свобод людини, який виявляється у правовому статусі, її правах і свободах, які забезпечуються (чи не забезпечуються) державою в рамках правової системи. Це дає змогу разом із пріоритетним критерієм типологізації сучасних національних правових систем «правовий стиль» застосувати уточнюючий критерій, який співвідноситься зі ступенем реалізації природних прав людини в рамках національної правової системи.

З урахуванням вищенаведеного та використанням пріоритетного критерія «правовий стиль» та уточнюючого критерія «ступінь реалізації природних прав людини» нами запропоновано варіант типів сучасних національних правових систем, заснований на юридичному механізмі реального забезпечення (чи незабезпечення) прав і свобод людини в рамках національної правової системи: догматично орієнтований (нормативно-закодавчий), людиновимірний (нормативно-судовий) і змішаний (з домінуванням уявлень про світ, заснованих на міфі). Сутність запропонованих доктринально зорієнтованих типів правових систем визначається роллю права в суспільстві, місцем людини в правовій системі та особливістю правових (юридичних) гарантій реалізації прав і свобод людини³⁰.

²⁸ Козюбра М.В., Лисенко О.І. Євразійська або слов'янська правова сім'я: реальність чи міф. *Українське право*. 2003. № 1. С. 10.

²⁹ Котковец С.П. Правовая система России в контексте тенденций глобализации : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Краснодар, 2010. 30 с.

³⁰ Мірошниченко М.І. Генезис правової системи України: теоретико-методологічний аспект. С. 338.

В рамках догматично орієнтованого типу правової системи право розуміється як ядро правової системи і є інструментом в руках держави, людина розуміється як суб'єкт правовідносин. В рамках людиновимірною типу правової системи право розуміється як ядро правової системи і є інструментом в руках громадянського суспільства, людина розуміється як правовий суб'єкт. Правові системи змішаного типу формуються на основі міфологізованих або релігійних уявлень про світ і місце людини в світі, зазнаючи певного впливу догматично орієнтованого (нормативно-законодавчий) або людиновимірною (нормативно-судовий) типів правових систем³¹.

Усі зазначені типи національних правових систем у реальному житті існують паралельно. Сучасність характеризується домінуванням перших двох типів. Утім, як видається, в рамках актуальної парадигми інтеграційних процесів «відокремлення – об'єднання» домінування того чи іншого типу буде залежати від стратегічних цілей розвитку людства. Незважаючи на те, що життя нав'язує більшості людей різної цивілізаційної і культурної належності однаковий кількісний вимір правового досвіду (який визначається властивою для усіх народів волею до порядку), останній, акумульований різними цивілізаціями, занадто різноманітний, щоб його можна було звести до спільного знаменника.

Таким чином, альтернативою юридичній експансії є ствердження об'єктивної необхідності у збереженні розмаїття для забезпечення тривалого функціонування людства як цілісної системи. Останнє можливе за умови розмаїття і збереження унікальності правового розвитку кожного окремого народу. За такого підходу до проблеми, скоріше, варто говорити не про відсталість, примітивізм правового розвитку народів, а про їхню неоднаковість, що не одне й те ж саме. У цьому аспекті не виникає підстав до поділу народів на відсталі і передові, оскільки все відносно, невідомо, хто опиниться першим у перспективі (все залежить від критеріїв, які встановлює саме життя).

Виходячи із субстанційних, змістовних і формальних критеріїв права, правової традиції українського народу як інформаційної характеристики його культури, доходимо висновку, що за своїми родовими та історично-ментальними характеристиками українське право в історичній перспективі виявляло гуманістичні ознаки, а правова система у доктринальному аспекті за своїми стилеутворюючими правовими характеристиками завжди тяжіла до людиновимірною типу національних правових систем³².

³¹ Мірошніченко М.І. Генезис правової системи України: теоретико-методологічний аспект. С. 338–343.

³² Мірошніченко М.І. Генезис національних правових систем: теоретико-методологічний аспект : монографія. Київ : Університет «Україна», 2007. С. 182–200.

ВИСНОВКИ

Вплив процесу глобалізації на правову систему України полягає в тому, що він виявляє себе в контексті її структурної трансформації і найбільш потужно існує щодо корегування конституційного, публічного, приватного права загалом та в інтегрованих, практично орієнтованих галузях законодавства. Корегування відбувається відповідно до загальноновизнаних норм і принципів, норм та інститутів, орієнтованих на забезпечення та захист прав людини й громадянина.

Основне протиріччя, яке виникає в результаті закріплення в законодавстві окремих норм та інститутів, полягає в неможливості їх реалізації з огляду на наявні об'єктивні фактори, пов'язані з національними традиціями, ментальним розумінням справедливості, політичних, економічних умов тощо. Така ситуація найчастіше виникає через нав'язування наддержавними утвореннями правових структур, які спрямовані на обмеження державного суверенітету, включення під їх тиском положень та норм, що суперечать правовій традиції. Все це дає підставу говорити про юридичну експансію.

Юридична експансія – це закономірне явище глобалізації, але її поширенню має протиставлятися доктринально обґрунтований критичний аналіз підстав та умов для впровадження в правову систему України імплементованих норм та інститутів права чи законодавства загалом. Було би правильно корегувати систему права й законодавства щодо розвитку української державності та покращення умов реального забезпечення прав і свобод людини та громадянина в Україні. Механічне запозичення законів інших держав шляхом рецепції, тобто без урахування ментальних уявлень українського народу про справедливість, має бути заборонено спеціальним законом.

В сучасних умовах правових трансформацій для успішного протистояння юридичній експансії важливо здійснити такі дії:

- відмовитись від практики ідеологізації юридичних досліджень;
- визначитись, на якому етапі життєвого циклу перебуває правова система України;
- інтегрувати досягнення української правової і філософської думки у вирішення питання про роль правової традиції у забезпеченні спадкоємності у праві та удосконаленні механізму дії права;
- зосередити увагу науковців на дослідженні історико-культурних та історико-правових аспектів генезису правової системи України для розуміння істинного змісту правових традицій, правової ментальності, які відіграють значну роль у вирішенні проблеми її ідентичності;
- здійснювати взаємопроникнення і взаємозбагачення національного та глобалізованого правового регулювання шляхом діалогу між різними правовими системами; в цьому ми вбачаємо запобіжник на шляху поширення юридичної експансії.

АНОТАЦІЯ

Ризики втрати правової ідентичності актуалізують на рівні доктрини проблему типологічної ідентифікації правової системи України у контексті протидії юридичній експансії в умовах її адаптаційної трансформації до викликів глобалізації. Керуючись положенням доктрини міжнародного права про об'єктивне існування на правовій карті світу національних правових систем та теоретико-методологічними узагальненнями про світовий правовий простір як комплекс правових традицій, авторка обґрунтовує концепцію типів правових систем на основі таких критеріїв, як пріоритетний «правовий стиль» та уточнювальний «ступінь реалізації природних прав людини». Головна причина концептуальних суперечностей щодо типологічної ідентифікації правової системи України пов'язана з домінуванням ідеологічних концептів, які позиціонуються з євразійською чи євроатлантичною доктринами. Щоб успішно протидіяти юридичній експансії, важливо відмовитись від практики ідеологізації юридичних досліджень і зосередитись на аналізі змісту правових традицій та правовій ментальності як найбільш стійких компонентах національної правової системи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антологія української юридичної думки : у 10 т. / Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України ; за заг. ред. Ю.С. Шемшученка. Київ : Юридична книга, 2005. Т. 10 : Юридична наука незалежної України / упоряд. В.Ф. Погорілко, І.Б. Усенко, Н.М. Пархоменко ; відп. ред. Ю.С. Шемшученко, В.Ф. Погорілко / Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. 943 с.
2. Бірюков Р.М. Національна правова система в умовах глобалізації (основні напрями трансформації) : дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2011. 205 с.
3. Бжезинский З. Выбор: Глобальное господство или глобальное лидерство. Москва : Международные отношения, 2005. 304 с.
4. Борискина О.Н. Последствия глобализации для развития национальных правовых систем: пути и способы преодоления возникающих проблем. *История государства и права*. 2008. № 17. С. 6–8.
5. Гончаров В.В. Социально-политические и исторические трансформации глобального конституционализма в современном мире. *Юридические исследования*. 2016. № 9. С. 119–136.
6. Горохов П.А. Применение механизмов и средств пропаганды тоталитарного общества в эпоху глобализации. *Современные научные исследования: методология, теория, практика* : материалы IX Международной научно-практической конференции. Москва, 2015. С. 62–75.
7. Євїнтов В.М. Прямє застосування міжнародних стандартів прав людини (коментар до статті 9 Конституції України). *Український часопис прав людини*. 1998. № 1. С. 26–28.

8. Карпачова Н.І. Міжнародні стандарти у галузі прав і свобод людини та проблеми їх реалізації в Україні. *Право України*. 2009. № 4. С. 3–25.

9. Карташов В.Н. Юридическая экспансия: история и современность. *Вестник ЯрГУ. Серия: Гуманитарные науки*. 2019. № 3 (49). С. 42–44.

10. Некіт К.Г. Траст в Україні та країнах англо-американського права: проблеми адаптації. Одеса : Національний університет «Одеська юридична академія», 2016. URL: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/9181/A_Quarter_Century_of_UkrainianAmerican_Friendship_2016.pdf?sequence=1&isAllowed=y&Jdspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/9181/A_Quarter_Century_of_Ukrainian-America (дата звернення: 10.01.2021).

11. Козюбра М.В., Лисенко О.І. Євразійська або слов'янська правова сім'я: реальність чи міф. *Українське право*. 2003. № 1. С. 7–16.

12. Котковец С.П. Правовая система России в контексте тенденций глобализации : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Краснодар, 2010. 30 с.

13. Кремень В.Г., Табачник Д.В., Ткаченко В.М. Україна: альтернативи поступу (критика історичного досвіду). Київ : ARC-UKRAINE, 1996. 796 с.

14. Марченко М.Н. Государство и право в условиях глобализации. Москва : Проспект, 2011. 400 с.

15. Мірошніченко М.І. Генезис національних правових систем: теоретико-методологічний аспект : монографія. Київ : Університет «Україна», 2007. 271 с.

16. Мірошніченко М.І. Генезис правової системи України: теоретико-методологічний аспект : дис. ... докт. юрид. наук. Київ, 2012. 428 с. https://law.knu.ua/images/stories/kafedry/istorii/DIS_Miroshnichenko.pdf (дата звернення: 16.01.2021).

17. Мірошніченко М.І. Державність і право України: генезис у європейському контексті (3 найдавніших часів до початку XIX ст.) : монографія. Київ : Атіка, 2006. 544 с.

18. Мірошніченко М.І. Проблема індивідуалізації правової системи України в умовах глобалізації і шляхи її вирішення. *Повітряне і космічне право* : матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції «Становлення держави і права в умовах глобалізації: теоретичний та практичний аспекти» (Київ, 24 лютого, 2012 р.). Ніжин : Видавець ПП Лисенко М.М., 2012. С. 144–145.

19. Мірошніченко М.І. Системно-інформаційний підхід у дослідженні правової системи. *Право України*. 2006. № 8. С. 35–39.

20. Мурашин О.В., Мірошніченко М.І. Правовая система України в генезисній структурі правових систем: поняття і основні ознаки. *Юридичний вісник*. 2013. № 1. С. 5–10.

21. Оноприенко Ю.И. Основы теории информации с элементами системного анализа информационных процессов в природе и обществе : курс лекций. Владивосток : ДВГУ, 2001. 259 с.

22. Оноприенко Ю.И. Основы системных исследований (Информационно-методологический подход) : учебное пособие. Владивосток : ДВГУ, 2005. 348 с.

23. Тверякова Е.А. Юридическая экспансия: теоретико-историческое исследование : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Нижний Новгород, 2002. 26 с.

24. Осакке К. Сравнительное правоведение в схемах. Общая и особенная часть : учебное и практическое пособие. Москва : Дело, 2000. С. 28–45.

25. Осакке К. Типология современного российского права на фоне правовой картины мира. *Государство и право*. 2001. № 4. С. 12–22.

26. Подцерковний О.П. Про значення та окремі недоліки узагальнень судової практики (на прикладі ст. 207 Господарського кодексу України). *Платформа стратегічної та законотворчої аналітики «Координата»*. 18.02.2020. URL: <https://coordynata.com.ua/pro-znacenna-ta-okremi-nedoliki-uzagalnen-sudovoi-praktiki-na-prikladi-st-207gospodarskogo-kodeksu-ukraini> (дата звернення: 17.01.2021).

27. Правова система України: історія, стан та перспективи : у 5 т. / голов. редкол. видавництва В.Я. Тацій ; Академія правових наук України. Харків : Право, 2008. Т. 1 : Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України / В.Я. Тацій, М.В. Цвік, О.В. Петришин, В.Д. Гончаренко та ін. ; за заг. ред. М.В. Цвіка, О.В. Петришина. 728 с.

28. Рыбаков В.А. Трансформация и имплементация: способы развития национального права. *Вестник ОмГУ. Серия: Право*. 2010. № 3. С. 34–41.

29. Савчин М.В. Порівняльне правознавство. Загальна частина : навчальний посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2005. 288 с.

30. Ударцев С.Ф. О некоторых тенденциях глобальной эволюции государства и права. Караганда : Болашак-Баспа, 2004. 52 с.

31. Удовика Л.Г. Трансформація правової системи в умовах глобалізації: антропологічний вимір : монографія. Харків : Право, 2011. 552 с.

32. Larionova T.V. Social and philosophic aspects of regional sustainability in the global world. *Журнал Сибирского федерального университета. Серия: Гуманитарные науки*. 2015. Т. 8. № 6. С. 1206–1214.

33. Watson A. *Legal Transplants: An Approach to Comparative Law*. 2d. Athens, Ga., 1993. 280 p.

Information about the author:

Miroshnichenko M. I.,

Doctor of Law, Professor,

Professor at the Department of Theory and History of Law and State

Taras Shevchenko National University of Kyiv

60, Volodymyrivska str., Kyiv, 01033, Ukraine